

Fried István

A KÖNNYELMŰEK

(Jósika Miklós regényének értelmezése)

Bár a kritika jól fogadta, a közönség és az utókor mégsem volt nagyon kegyes Jósika Miklós első társadalmi regényéhez. A kutatók általában méltatták az előadásmód higgadságát, egyenletességét, az író mértéktartását, jellemzőkészségét, de a téma különlegessége, az alakoknak (első pillantásra valóban szélsőségesnek tetsző) rajza, valamint a kétségtelenül jelen lévő nyílt didakszis nem segítette a mű méltányosabb megítélését. Többé-kevésbé értékelték azt, hogy Jósikát nem ragadtatta el a történetben benne rejlő excentrikusság, és főleg francia megfelelőinek tekintett Eugène Sue-vel és Victor Hugoval egybevetve feltűnt: mennyire motiválja, előkészíti, akár az ismétlések árán is magyarázza-indokolja a néger főszereplő bosszúját, mint a cselekményt mozgó rugót. Mintha a magyar regény kései kifejlődése nem engedné az író „regényesebb” irodalmi tájakra kalandozni, eleve kijelölné pályáját, és szüntelen az olvasók emlékezetébe idézné: a regényírás ugyanolyan szolgálat, mint amilyen a társadalmi élet egyéb területein végezhető; olyképpen lehet közhasznú, mint a nem irodalmi cselekvés; és éppen ezért a szerző akkor jár el helyesen, ha szoros korlátok között tartja képzelőtehetségét. Távolsági vidékek leírásában lehet érvényesíteni a művészeti fantáziát, de ez csupán a helyszínek, a cselekmény terének jobb megvilágítására szolgál; nem önállósodhat nagyszabású freskóvá, „látomássá”, mint a romantika más alkotóinak számos művében. Ne felejtjük: Jósika Miklós az 1830-as esztendőben kezdte el művelni a regényírást, miután röpirataival már adott társadalomrajzot, és jórészt a korábban fölvezetett társadalomrajznak rendeli alá a regénycselekményeket azáltal, hogy az időszerű politikai eseményekhez közelíti (akkor is, ha regénytárgyért a múltakra fordul), másfelől a harmincas esztendő vezérlő eszméinek megvalósítható változatait keresi regényeinek segítségével.

Aligha túlzás, ha azt kockáztatjuk meg, hogy első regényeinek megalkotásakor nagy valószínűséggel a tézisregény ideája lebegett Jósika szeme előtt, a leginkább a nevelés kérdéskörébe vágó jelenségek kibontását, eseményesítését vállalja. Nem az iskolaügy problémája vetődik föl, Jósika (is) sokkal tágabban értelmezi a nevelést: a magyarországi és erdélyi reformországgyűlések áramában élve-tűnődve a reform-hazafiságot megtestesítő magatartás kialakításának, országos méretűvé, általánossá válásának lehetőségeit mérlegeli. Ilyenmódon regényei (némi túlzással szólva) röpirataival egybehangzóan politikai-társadalmi vitairatok is — regényes formában. Az írói szándék szerint nem kizárólag a szépirodalmi alkotások funkcióját vállalják, hanem hozzászólások időszerű kérdésekhez. Ez a szoros tapadás az aktualitáshoz is okozza, hogy a mából visszatekintve Jósika kezdeményezői elhalványulnak Jókai vagy Kemény Zsigmond hasonló regényírói törekvéseinek fényében. Mindez azonban nem hat vissza a kortárs olvasóra, aki nem csupán a „magyar Walter Scott” regényeinek örövendett, hanem úgy vélte: igazolást és erősítést kap a sok ellenállásba ütköző reformok népszerűsítések. Hiszen akárha az áldozatos-lovagi-as magatartás példáját láthatta viszont Abafi figurájában, akárha *A könnyelműek* újításra mindig kész szereplőjéről tudta meg, hogy „ő a jelen hátramaradását s hiányait nyugodt, bár fájdalmas férfiúi tekintettel nézte által, [...] s a jövődőt nem gerjedt indulattal kívánta, egy korából a jelenbe rántani, [...] annak menetét józan eszközökkel elősegíteni, mint a fontoló orvos, ki a természet munkálódásait könnyíti, vagy pótolgatja, célirányos gyógyszerekkel, anélkül, hogy azt mentében megelőzni, s éppen ez által hátráltatni

akarná”, akkor a Széchenyi István meghirdette átalakulás eszméjéhez közeli fejtegetéssel találkozott, olyannal, amely megrázkódtatás nélkül biztosítja a békés átmenetet a boldogabb jövőndöbe. S mindezt izgalmas, fordulatos, tetszetős és látszólag a legkorszerűbb angol és francia irodalommal rokon (vagy rokonnak hitt) műfajban, a történelmi és társadalmi regényben.

Mert az mindenképpen feltűnő, hogy az *Abafival* egyértelmű kritikusi sikert a magáénak mondható Jósika hirtelen-váratlan műfajt vált (még ha egyelőre csupán egy regény erejéig), és saját jelenébe pillant. A *könnyelműeket* Jósika 1836-ban alkotta meg. Három részlete jelent meg az *Athenaeum* 1837. évi 1-3. számaiban, azonban nem egymással összefüggő fejezetek. Mintha a szerző (és a szerkesztőség) ízelítőt akart volna adni a szokatlan témájú műből. Az első szemelvény erdélyi vonatkozású, a második a tengeren túlra röpíti az olvasót, a harmadik a regénynek „legromantikusabb” része. Több minden készíthet töprengésre: Jósika egyként adott kéziratot egymással vitatkozó lapoknak, a *Rajzolatoknak* és az *Athenaeumnak*. Ez utóbbiak szerkesztői oly mértékben becstültek szerzőnket, hogy az induló lap első számaiban közölték legújabb munkájának részleteit.

Visszatérve mármost a *könnyelműekre*, olyannyira kortárs regényről van szó, hogy a záró részlet időpontja az 1834-es esztendő, a színhely a kolozsvári országgyűlés, a bevezető részlet az 1830-as évek elejére visz (viszont az előzetesként publikált részek nem innen valók!). Maga a történet az 1810-es esztendőkből játszódik (meg kell jegyeznünk, hogy Jósika csupán a följebb említett, 1834-es évszámot írja le, egyebekben az olvasónak kell az időpontot kikövetkeztetnie).

A kései értelmező eltöprenghet azon is, mennyire más szerkezeti megoldást választott ebben a regényben Jósika, mint előző műveiben; tagoltabb, rétegzettebb, (s mindenekelőtt) kevésbé egységes ennek a regénynek a világa. Hiszen itt jegyzetet, bevezetést, a regény negyedik része előtt „figyelmeztetést” találunk, és mottók valójában csak a négy nagy rész előtt lelhetők (Vörösmartytól és Tóth Lőrinctől, tehát nem Hugótól, Scott-tól, Bulwertől, Shakespeare-től, mint korábban), az egyes fejezetek előtt álló idézetek inkább vezérszavak, olykor a regény szövegeből kiemelt darabkák; s az mindenképpen meglepés-számba mehet, hogy a *könnyelműek* Erdély és Anglia mellett Kanadába kalauzolja az olvasót (melynek a fia ugyan már Voltaire *A vademberében* feltűnt, de amely mégis a célzott francia olvasmányok felé fordítja az érdeklődőt, nevezetesen például a *Bug Jargal* irányába, ahol is Santo Domingóba visz a regényírói képzelet, kicsit Jókai Mór előtt törve az utat).

Annai bizonyos, hogy Jósikának nem lett volna szüksége reformeszméi népszerűsítése céljából jelenkori regényre, a nevelés gondolata az *Abafi* című regényében is alapvetően meghatározza a szereplők sorsát. Hogy itt egyetlen lendületben fogalmazott művekről van szó, arra már a *könnyelműek* első kritikusa is rámutatott. Az *Abafi* és a *Zólyomi* „alap-eszméi is érintetnek”, mondja találóan, s egyben int arra, hogy ne a francia és a német, hanem „kivált most, az angolok’ nemesebb eszméjét kellene követnünk”. Valójában a szélsőségesnek tartott romantikáról való lemondást, az hugo-i modortól való elhatárolódást ajánlja a regényíróknak Szontágh Gusztáv, az eszményítést mindenképpen fontosnak véelve. Ezért dicséri Jósikát, kiemelve a „kerekre” dolgozott történetet, a várakozásunkat függőben tartó érdeket a *könnyelműek* dicséretes tulajdonságaként értékelve. A titokba burkolt személyek, a váratlan, meglepő fölfedezések ügyes alkalmazása emeli a regényt, s bár az író teóriáját hamisnak véli, haladást tapasztal a „költészeti jogtétel”-ben. Viszont a perdöntő hivatkozás forrása (Szontágh számára) még mindig Goethe, óv a túlságos írói képződéstől, az író csak a tapasztaltat képes helyesen visszaadni. Mindazonáltal a magyar műveltség és az erdélyi eredetiség jelentékennyé teszi a regényt.

Ami az írói teóriát illeti, az éppen a Szontágh által javasoltak körébe vág. Nevezetesen a német és a francia minták helyébe a lényegesen mérsékeltbb előadásmódú angol szerzők (Scott és Bulwer) módszere lépett; s ha a némi joggal modellként tekintett Hugo-regényt, a *Bug Jargal* egybevetjük a *könnyelműekkel*, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy amennyiben létezik a két mű között hasonlóság, az csak felületi jellegű, talán véletlenszerű és semmiképpen nem az ábrázolás, a regényformálás módszerét illető. A *Bug Jargal* nemeslelkű néger hőse csak az egyik fekete szereplő a sok közül, míg a *könnyelműek*

Motabuja a fekete férfiszereplő; hogy mindkettő magas, erőteljes, királyi származék, rab-szolgasorsban élt, sok gyalázat érte: a korszak sémái közé tartozik, mint ahogy a négerek helyzete Amerikában szintén a korszak emberbaráti nézeteiben kap elítélő megjegyzéseket (a magyar irodalomban egészen Vörösmarty Mihályig). Hogy tűzvész lobban föl, a két említett szereplőt Pierre-nek hívják, ugyancsak a majdnem elhanyagolható hasonlóságok közé tartozik. S lényegében nincsen ennél több köze *A könnyelműeknek* a másik emlegetett mintához, Sue *Atar Gulljé*hez sem.

Ugyanis a gyér Jósika-szakirodalom és azon belül a kurtán-furcsán tárgyalt *A könnyelműek* elemzői nem tartották fontosnak, hogy ezt a több (egymástól határozottan elváló) részből mintegy a szó szoros értelmében *összeszerkesztett* művet abból a szempontból nézzék meg: mennyire tartoznak egybe a részek, miért látszik ennyire töredezettnek ez a mű, miért magyarázkodik (ezúttal nem lábjegyzettel) az író; mi az oka annak, hogy többszörös keretbe foglalja Jósika az alaptörténetet (amely valóban Serédi Iván és Motabu rémregényes históriája) — s nem kaptunk választ az általunk már feltett kérdésre: miért hagyta el (egyelőre rövid időre, később hosszabb távra) Jósika a kipróbált történelmi regény ösvényét, s miért kalandozott el olyan területre, amelyen előtte még senki nem jutott célba. Hiszen Kazinczy Ferenc vagy Vitkovics Mihály érzelmes levélregénye egy akkora már avított vált modor legfeljebb tiszteletet parancsoló emléke; a *Fanni hagyományai* az Uránia felejtett sírjába volt temetve, Fáy András *Béltely-házának* nemrég szolgáltatott Szauder József igazságot, nem annyira a művészi megvalósulást, mint inkább a művészi lehetőségeket hangsúlyozva, s egyben azt az ízlésfordulatot méltatva, amely a regényben kifejeződik. Azok a kísérletek, amelyek Petrichevich Horváth Lázárnak hamvába holt ún. társadalmi regényét próbálták életre galvanizálni, nem jártak eredménnyel; s az a vélemény, miszerint a nem teljesen érdemtelen Petrichevich Horváth (akit hajlunk, hogy csupán Petőfi szemszögéből lássunk, jóllehet Petőfi fellépte előtt és még később is akadnak méltánylandó mozzanatok életében) bizonyos szerepet játszott Jósika regényíróvá létezésében, aligha bizonyítható, jószerivel a dicsekvésre hajlamos szerkesztő egy megjegyzésére alapított vélekedés. *Az elbűjdosott* fennkölt irodalmiaskodásával, nyakatekertségével inkább riaszthatta a regényírással kísérletező és éppen ezért óvatos, Scott mintájára a bonyolultabb kitérőktől tartózkodó Jósikát, mint vonzhatta. Különben is *Az elbűjdosott* 1836-ban jelent meg, és 1837 áprilisára már napvilágot látott *A könnyelműek* és még ugyanabban az esztendőben *Az utolsó Bátor*i is.

Helyesebbnek tetszik, ha a regényt bevezető jegyzetbe folyamodunk. Az önmagában még nem szokatlan, hogy szerzőnk az olvasóhoz fordul, ezt majd megteszi több ízben is a regény folyamán. Az már azonban igen, hogy differenciál az olvasók között. Vannak olyanok, akik ismerik az angol és a francia regényirodalmat, vannak olyanok, akik nem. Ha Jósika francia regényt írna francia olvasóknak, elhagyná a bevezetést és a befejezést. Azaz a külső keretet (mivel a belső keret Motabu fiának, George-nak emlékirata). Ilyen kettős kerettel sem előbb, sem később nem találkozunk Jósika regényeiben, jóllehet az emlékirat, a napló, a levél, mind a komorabb, mind a vígabb hangvételű (és nemcsak XIX. századi), epikus alkotásoknak szívesen választott formája (s ezen a területen egyként lelhetünk történelmi és a közeli múlt eseményeit ábrázoló művekre).

Jósika megjegyzése a regény előtt szerepel — és nem a lábjegyzetben, így különleges a jelentősége. Először is arra a tényre hívjuk föl a figyelmet, hogy Jósika bejelenti: *regényt* írt, fikciót, s így a hitelesség látszatát keltő emlékirat is csupán fikció lehet (jóllehet másutt éppen a történet hihető volta hangsúlyozódik az emlékirat, a levél, a napló beiktatása révén). Másodsor annak bejelentése: más a francia, más a magyar regény. Ugyanis a francia szerzőnek kevésbé kell magyarázkodnia, kevésbé kell előkészítenie a valódi cselekményt, jobban számíthat az együtt-gondolkodó olvasóra, s ezért a magyar regényíró megfogja az olvasó kezét, irányítja, sugalmazza a helyes olvasatot. „De nálunk ilyen meri még korán van” — jegyzi meg Jósika, a bevezetés és a befejezés ezáltal indokolható. S itt álljunk meg egy pillanatra! Nem Jósika lenne az első vagy az egyetlen író, akinek regényében a bevezetés és a befejezés korai vagy messzi kicsengése a valóban elbeszélt történetnek; s ugyancsak nem válna ki a regényírók táborából, ha mindenekelett a bevezetésre és a befejezésre bízna a tézist, a bizonyítandó eszmét, az igazolható tételt, s a

történet mintegy illusztrációként hatna. Csakhogy *A könnyelműek* esetében nem erről van szó.

A cím sokat mondó: könnyelmű emberekről kapunk tanulságos történetet. Könnyelműekről, azaz felelőtlenekről, meggondolatlanokról, olyanokról, akiknek magánéletét nem a mély felelősségérzet, a tudatosság irányítja. Nem rosszakról, nem elvetemültekről, nem javíthatatlanokról. Serédi Ivánnak és a szép (angol) Idalinak főleg az „akarat” hiánya miatt lehet szemrehányást tenni. Pedig az „akarat” (mint ez az *Irányok* című röpiratból kitetszik) — Jósika szerint — „neveli az állandóságot, mely nélkül semmi szép, nagy, és erőteljes nem létesül.” És az 1830-as évek Magyarországára és Erdélye ennek lázában égett, Széchenyit követve szépet, nagyot és erőteljest akartak létesíteni. Abafinak is gyökeresen meg kellett változnia, javulnia ahhoz, hogy megfeleljen az ideál-magyarral szemben támasztott követelményeknek. S ha a francia olvasó számára szükségtelen (de a magyar olvasónak nélkülözhetetlen) bevezetésbe lapozunk bele, már az első mondatokban beleütközünk ebbe az ideál-magyarba, Árkosi Lajosba, a „gyakorlati ember”-be, kinek jellemzéséből kitetszik: milyen tulajdonságokat igényel a korszak a nemességtől, valamint miféle nevelés (azaz apai példaadás) nyomán fejlődhetnek ki ezek a tulajdonságok. A *Bevezetés*, amelynek jelentős része nem más, mint a tulajdonképpen elbeszélt regényben nem szereplő két figura ábrázolása, mintegy összegzi, amit Jósika a nevelésről elgondolt, összhangban Széchenyi István elképzeléseivel. S ha a „népnevelés” (Jósika röpirataitól eltérően) ebben a regényrészben kevés helyen és szinte csak mellékesen említetik is, aki elmélyedve olvasta ezt a fejezetet, enciklopédiáját kaphatta a teendőknek, a kívánatosaknak, továbbá a jövőt előlegező magatartásnak.

„Ő hű alattvaló, csendes, senkit sem háborító szomszéd és birtokos, szorgalmas, munkás gazda, hű, bizodalmas barát, kire számolni lehetett, s okos atya volt; szóval férfiu, díszes öreg, lelkes hazafi — a szó legnemesebb értelmében.”

Azaz: köz- és magánélet harmonizál, a birtokos moralitása magában foglalja a család-ata minden jellemzőjét, haza, birtok és család egyként terepe a hasznos cselekvésnek.

Ennek megfelelően az ifjú Árkosinak nem marad más, mint a korhoz alkalmazni az apai jellemzőket. S erre már csak azért is képes, mert az apa helyes módszerrel nevelte, „tisztelő bizodalom”-mal, a „hasznos polgár”-hoz (itt: hazafihoz) illő módon, a szükséges tudományok és szépművészetek ismeretével gazdagítva. Előbb Magyarországot és Erdélyt járja be, majd (Széchenyihez és Wesselényi Miklóshoz hasonlóan) Európában tesz körutazást, „bő ismeretekkel s tapasztalatokkal visszatérve”. Nem úgy mint Kisfaludy Károly vigjátékának hírhedett Szélházyja, aki nem tudott élni lehetőségeivel. A külföldieskedőkkel szemben az ifjú Árkosi „gyakorlatba hozá mindazt, vas szorgalommal s vissza nem ijeszthető állapodottsággal, mit a külföldön hasznost, czélirányost tanult”. Sok előítéletet, maradiságot győz le, s így lesz a környék mintagazdája. Tevékenységéhez hozzátartozik „a köznép boldogságán munkálni, az ipart tettel s példával előmozdítani, mindent virágzásba hozni; szóval teremteni, s az ebbeni öröm csak nemesb lelkektől felfogható élvezetében üdvezülni...”

A hosszúra nyúló kettős jellemzés nem mondható funkciótlan. Ugyan az írói szándék tetten érhető: a nemességre hatás gondolatára bukkanunk, a regényegész szempontjából azonban a külső keret egy másik, korábban már említett tétel bizonyítéka. A *Befejezés* második, ugyancsak kurta fejezete „két évvel” az ifjú Árkosi és George kanadai beszélgetése után játszódik le, 1834-ben, a kolozsvári országgyűlésen. Ezúttal azonban nem a „nagy” politika tere az eseményeknek, ifjú párt látunk, s a társalgásból megtudjuk: a „derék” Árkosi Lajos és neje halad el kocsin. A reformnemes, a kitűnő gazda, az ideál-magyar révbe ért; közgyarapító munkássága mellé családi boldogság kerül. Ilyen módon lesz teljessé élete, így lehet példakép. A terjedelmesebb *Bevezetés* előkészíti a boldog *Befejezést*, a cselekmény külső köre nem érvényteleníti a belső kört, a komoly, felelősségteljes magatartás rajza a külső körön történik meg, a belső kör (amely nem más, mint George feljegyzése) a könnyelműek históriája.

Csakhogy a könnyelműként megrajzolt Serédi Iván és Idali — írjuk már — nem egyértelműen negatív figurák; s bár sok tekintetben ellenpólusai az ifjú Árkosinak és Idának, korántsem mondható el róluk, hogy ők a szokványos romantikus regények fekete színekkel

fölfestett alakjai lennének. A könnyelműség magánéletükre jellemző, Serédi állhatatlanságára, felelőtlenséggel jellemezhető emberi kapcsolataira, de nem egyéb munkálkodására. Valójában ő sem rosszabb hazafi Árkosinál, angol nejevel hazatérve birtokára megnyugtatja csodálkozó feleségét: „azt hiszem, tapasztalni fogja az én jó Idalim, hogy nem hiába utaztam külföldön”. És még Londonban elmélkedik emígy: „Amit külföldön hasznost láttam, [...] alkalmazom otthon; nekem műszerekre, lovakra, könyvekre lesz szükségem...”

Jósika törekszik arra, hogy jellemábrázolása differenciált legyen. A könnyelműségnek — írja — „számtalan árnyéklatai vannak”, Serédi elsősorban szerelmi viszonyaiban könnyelmű, „sok egyebekben magát egészen másként mutatá, mint könnyelmű embertől várhatni”. Jósika azonban több szempontból egyelőre még csak deklarálni képes regényírói terveit, megvalósítani nem. Az a törekvése, hogy könnyelműség és bűnhődés egymásból következő eseménysorát vázolja föl, azt sugallhatná, hogy igyekszik túllépni a módszereket tekintve az előtte járó szerzőkön, Sue rémregényes megoldásain, Hugo ropant freskószerűségén, s mindenképpen azon az állóképserű ábrázoláson, amelyet az elsővonalbeli francia szerzők nagyvonalúan, a Sue-típusúak sematikusan valósítottak meg. Jósikának ez a regénye is rendelkezik némi önéletrajzi jelleggel, nevezetesen a helytelen nevelés következtében könnyelmű nemesség „primer” élménye, mint ahogy az önművelés következtében ebből az állapotból kiemelkedni vágyó nemese is az (Wesselényi Miklós jóismerősei közé tartozott), s így a regény eszmeisége, az egzotikus környezet ellenére, nagyon is kortárs élményekből táplálkozik. A tendencia tehát a röpiratokéval egybevágó, a reformszándékokkal összecsengő, azok „emberi”-közvetlen oldalát mutatja föl. Ehhez a tendenciához (amely a *Befejezésben* és a *Befejezésben* áttétel nélkül, másutt áttétellel kap regényi formát) keresett olyan pittoreszk elemekben gazdag történéssorozatot, amely szélesebb olvasóközönség számára teszi emészthetővé-elfogadhatóvá a röpiratokban jóval nehezkesebben és rapszódikusabban kifejtett nézeteket. Amennyiben a romantikus regények sémái szerint járt volna el Jósika, a történet megannyi váratlan fordulata, a couleur locale rejtelmessége elfedte volna a tendenciát, a végtelenen megrajzolt figurák titokzatossága alig-alig engedte volna a tendencia nyíltabb érvényesülését. Viszont a *Bevezetés* és a *Befejezés* hangsúlyossá teszi a tendenciát, a rokonszenves Árkosik, illetve a bájos Ida („legkitűnőbb asszonyaink egyike”) példaként ragyoghatnak a kortársak előtt. Velük nem történik semmi „regényes”, életüket racionálisan rendezték be, mentesek a „könnyelműség”-től, olyan életet élnek, amelyet könnyű követni, bárki megvalósíthatja, ha megvannak hozzá a hasonló tulajdonságok, olyanok, mint akaraterő, állhatatosság, becsületesség. Velük szemben Serédi Iván és Idali is számtalan erény birtokosai. „Serédi továbbá here ember sem volt, mert honának használni szeretett s akart” — tudjuk meg róla egyhelyütt. Csupán „szerelmi viszonyban mindent a legkönnyebb vállal vett”. Itt, ezen a ponton követi el a bűnt, amely kettős: elcsábítja a naiv természetgyermeket, Ázálát (aki Motabu felesége), és így hűtlen lesz Leonához. Ez a véték indítja el a regényi történetet; a véték bosszuló Motabu mégsem válik főszereplővé. Jósika ugyan eltanulta romantikus mintaképeitől, hogy a cselekmény fordulatosságát titokzatoskodással, sejtetéssel, előrevetítéssel, sejtelmes kijelentéssel lehet fokozni, nem utolsósorban a történet menetét megakasztó leírásokkal (mint amilyen például a tengeri viharé), mindezt azonban a regény elején álló jegyzet némileg hitelteleníti. Mint írtuk: a szerző bejelenti, hogy regényt ír, majd *A pince* című fejezet előtt ismét a történet regényvoltáról beszél a szerző: nem egy mezőségi faluval ismerteti meg az olvasót, hanem a „Mezőség physiognomiáját s karakterét” igyekezett „eltalálni”. Van még egy indoka a történettől való elhatárolódásra: a történet különössége, Motabu bosszújának elbeszélése.

Ám itt is csökkenteni szeretné a történet „romantikáját”. Amikor a szerző megismertette Motabu tulajdonságaival, kiemeli „hevesség”-ét, s ezt a korszak általános jellemismei tánya alapján Afrika forró sivatagjai szülőltjénél természetesnek tartja. E hevesség könnyen lobban fel és el. Ez fog visszatérni *A pince* című fejezetben; Motabu bosszúját kielégítvén visszaváltozik azzá, aki volt, „sőt tetteiben volt valami szinte nagylelkű, mi az embert önkénytelen meglepte”. Semmi olyasmit nem tett, amit a regény elején található jellemzés szerint nem tehetett. Jósika hideg fővel számította ki, miféle epizódok vezetik a törté-

nést a végkifejlet felé. Az epizódokban nincsenek váratlan fordulatok. S ha homályban marad is, miszerint Motabu nem lesz a maga által okozott tűzvész martaléka, hanem követi Európába, majd Erdélybe való visszaútján Serédi Ivánt, s szolgáljaként bizalmasává válik, az elejtett mondatokból, utalásokból össze lehet rakni a bosszúig vezető út állomásait. A magát Pierre-ként kiadó Motabu olykor szinte önmagát leplezi le: nem fogadja el Serédi feléje nyújtott kezét, talán tiszteletből vagy alázatból, de vonásaiban „szilaj dacz” látszik; „Pierre olykor jelentőleg tekintte urára”; a „Mi bajod” kérdésre „ritkán felelt, néha gorombán, máskor felcsattanva”; sokat mondóan kérdezi meg Seréditől, most már boldog-e stb. Így, ezekkel a mellékesnek ható kérdésekkel, közbevetésekkel jutunk el a leszámolásig, a pincejelenetig, amelyben Pierre leleplezi magát. A lelepleződés első része azonban korábban lezajlott, hiszen Serédinek végig kellett már hallgatnia a királyi vérből származó rabszolga törtériáját, majd életét. A pincében Serédi szembesül egykori könnyelműségével, Motabu „Idalinnak havas karjai közt” bosszulja meg Ázálát.

Ami ebből a történetből hátravan, az a befejezést készíti elő, a példázat idáig tartott. A „kézirat” utolsó lapjain Motabu haláláról értesülünk, George beszéli el, miként élte túl Idali és Iván az immár halott Motabu bosszújának következményeit, miként vándoroltak ki Erdélyből, utaztak külföldre, majd végezték be életüket. Ez már nem tartozik a történet belső köréhez, bűn és bűnhődés egymásba kapcsolódó eseményei kicsengtek, a végső következmény egy új történet kezdete, a szerencsés kimenetel, az ártatlanok, George, a mulatt fiú, majd Ida (Serédi és Idali leánya) révbe érnek. Az előítéletől mentes magatartás segít szerencsésükben, nem az öröklött vagyon; a *Bevezetés* eszmeisége maradéktalanul érvényesülhet, George boldogságát az őt fölnevelő kereskedőnek köszönheti („Ő becsült s becsül jelenben is engemet, leányának szívét bírtam...”), Árkosi pedig eleve elfogulatlanul nézi a világot, a könnyelmű szülők leányában fölfedezi azt, aki törekvéseinek méltó segítője lehet, „az őserdők gyöngyét”, ki ott „műveltséget” szerzett (s miután Jósika joggal érzi úgy, hogy Árkosi és Ida története már nem tartozik a regényhez, ez az idillt sugalló epizód egy másik történetet indíthatna el, ezért nem tudjuk meg: miképpen ért el az ifjú pár a házassáig).

A *könnyelműek* — Jósikának egy 1843-as önleírása szerint — „favorite” műve, mert benne az „egyszerű” „tendenzia” érvényesül, méghozzá „Serédi szerencsétlen catastrophia igazolja”. „Erkölciség — hazafiság — rend”: a tendencia hármassága, ezen méretnek meg a szereplők — sítéltetnek meg. A rend helyett írhatta volna a nyilvánosság és a magánélet történéseinek harmóniáját, az erkölcsiség pedig a regényben a cselekmény külső és belső körének egymáshoz való viszonyában fejeződik ki. S itt ismét arra kell utalnunk, miképpen mond le Jósika a romantika kínálta lehetőségekről, mennyire szigorúan szerkeszt, szüksézáván jellemez, az egyszer kimondottnak rendeli alá a későbbi epizódokat. A Victor Hugo által olyannyira kedvelt kontrasztos jellemzés nem található meg ebben a regényben, a szereplők külső és belső jellemzése nem ellentétek hordozója, hanem kiegészíti egymást; a legváratlanabb, legmeglepőbb fordulatok is csupán az ok-okozati összefüggések alapján teljedhetnek ki. Ennek következtében a konfliktusok tompábbak, mint Sue-nél vagy Hugonál, valójában Motabu az egyetlen, aki állandóan ellenkezésben áll önmagával, s ő sem azért, mintha kételkednék bosszúvágya jogosultságában, hanem azért, mert türelmetlenül várja a bosszú leginkább megfelelő percét. Ez a türelmetlenség olykor hirtelen robbanással fenyeget (mint például a tengeri vihar idején, mikor majdnem megöli Serédit, megelőzni akarván az esetleges vízbe fúlástól bekövetkező halált). Így Motabu belső harca inkább türelmetlensége csitításában, önuralma megőrzésében áll; a két könnyelmű viszonylag könnyen felejt, a hűtlenség és önfeladt szerelem között vívódo Ázála a regény elején eltűnik.

A regény írója, maga is azon igyekszik, hogy megkönnyítse műve értelmezését. Olykor a kanadai táj, az egzotikusnak rajzolt vidék különlegességét hangsúlyozza: „Az amerikai sötétké égen nálunk ismeretlen csillagok ezrei vonultak szét”; másutt arra utal, hogy elbeszélése mennyi időt ölel föl: „Mindez, amit leírtunk, néhány percznek munkája volt”; ismét más helyen az elbeszélői magatartással ismert meg: „A hajós élet egyformaságával nem akarok untatni senkit: ezer leírásban s utazásban olvashatni azt.” Mindazonáltal nem tartóztatja meg magát, megindokolja, miért volt feltétlenül szükség

arra, hogy tengeri viharba vezesse a Serédit Európába visszahozó hajót: „Europa s Amerika közt evedzni, s tengeri vést nem érni: egy a legritkább eset közül.” Nem ritka a bölcselkedés sem, ilyenkor az egyik-másik szereplő élete fordulót igazolja, általános emberi tulajdonságként feltüntetve, mi éppen történik: „Aki szeret, de szeret a szó mély, nagy értelmében, imádoztja nevét nem veszi föl hujába: őt nem hiúság, nem diadal-érzet, őt égi ihlet magasztalja.” S hogy az olvasó sose felejtse, miszerint regényt olvas, olykor határozott mozdulattal lép a szerző a történet és olvasója közé: „Míg a világ gyanításokkal bíbelődik, s reá nem bízott dolgokon töri fejét, nem lesz érdektelen, egy tekintetet vetni azon három személy lelkébe, kik jelenben függőben tartják figyelmünket...” Vagy: „Többször jött elő már itt egy érdekes személy neve, mit még nem ismerünk, s kit nem lesz egészen érdektelen közelebb megtekintenünk, bár a történetben inkább mellék mint főszerepet játszik.” S végül az alábbi rész árulkodik a szerzői szándékról, miszerint csupán az ő szakavatott vezetésével lehet úgy végighaladni a történeten, hogy annak minden pontja megvilágosodjék. Azaz leírás, elbeszélés, párbeszéd, reflexió, „adagolása” a fő történetnek van alárendelve, azt szolgálja. „Bár rövid kívánok lenni, mégsem kerülhetem el, hogy e vidéket részletesen meg ne ismertessem; történetünknek majd legnevezetesebb része itt fejlik ki, s következőleg jó benne a képzelőtehetséget honosítani.” S a továbbiakban is igényli az olvasó aktív részvételét: „Képzeljünk tehát azon dombról lenézve...”

Egy mozzanatról azonban ne feledkezzünk meg! George feljegyzéseiből idéztünk, tehát nem a szerző szól ki, hanem George, aki „egy csinosan fűzött kéziratot” ad át barátjának, Árkosinak. Más kérdés, hogy némi szerzői önkényt ebben a szerkesztési fogásban is tapasztalunk: George ugyanis az utazószekrényéből húzza elő emlékiratát, tehát mindenhol magával viszi (hagyhatná otthon is, hiszen felesége és annak szülei pontosan tudnak mindent róla), mintegy azért, hogy alkalomadtán valakivel elolvastathassa. Ám nem csupán ez mutatja, hogy Jósika még nem mozog teljes biztonsággal a bonyolultabb regényszerkesztés terepén. Maga az emlékirat semmiben nem tér el a szerzői előadástól, kitérői, apró elemzései, reflexiói nem egy sorsával számot vető, származása miatt kétségekkel küszködő, de végeredményképpen mégis megnyugodott fiatal írásáról tanúskodnak, hanem: romantikus regény, még ha annak szélsőséges válfaját nem látzuk is követni. Egyrészt olyan eseményekről, mozzanatokról is beszámol ez a kézirat, amelyeket George nem ismerhet, másrészt „szemlélete”, nézőpontja a sokat olvasott, az irodalomban jártas Jósikáé: a regények tendenciája lépten-nyomon kibukik az emlékiratból.

Itt kanyarodhatunk vissza a dolgozat elején körüljárt problémához: a lineáris szerkesztésű történelmi regény után egy közeli múltba tekintő, a jelent és a közeli múltat egyszerre megjeleníteni szándékozó regénybe fogott a szerző. Vállalkozása merészségét érezve, mintegy az angol és a francia irodalomban járatlan olvasóra hártja a felelősséget az eddigiekhez képest összetettebb kompozícióért, és az olvasó érdekeit mindennél előbbre helyező íróként igyekszik bevezetni a publikumot abba a fajta regényírásba, amely „Nyugaton” már régebben honos (hasonlóképpen a gazdasági-társadalmi újítók törekvéseihez, akik a birtokok vezetésének korszerűsítésén fáradoznak). Jósika Miklós érvelését elfogadhatjuk, és egyáltalában nem megrovásképpen említjük meg: egy valamit elhallgatott. Ugyanis nem kizárólag az olvasó számára volt szokatlan *A könnyelműek* témája, szerkezete, előadási módja, hanem ő maga is olyan feladatra vállalkozott, amilyenre eddig még nem. Pályáján később sokfélélt megpróbált, színdarabot, novellát, legendaszerű rövid történetet, bűnügyi regényt stb., de az 1830-as esztendőben a történelmi regény volt számára a legbiztosabb, a legtöbb sikerrel művelt műfaj, minden más (ekkor) kitérő, majdnem kísérlet, mindenesetre próbálkozás műfaji palettája zsinésítésére. S ha Jósika (joggal) feltételezte, hogy ekkor még akár csak egy regényre kiterjedő pályafordulatát meg kell magyaráznia az olvasóknak, valószínűleg tisztában volt azzal, hogy erősítésre íróként maga is rászorul. S miközben úgy tesz, mintha az olvasók segítségére sietne, a följebb idézett átvezetésekkel, kitérő mondatokkal meg-megzökkenő előadását is át akarta juttatni a bizonytalanságokon. S ha George „kézirata” megkönnyítette Jósikának, hogy egy szokatlan, a magyar irodalomban meghökkenést keltő történetet nehézségek nélkül föltárhasson, akkor fölmentve érezte magát a bővebb magyarázkodásoktól: hivatkozott az angol és a francia irodalom tekintélyére, ahol az ilyen téma, az ilyen előadás szerves része az új

irodalomnak. S mert ott bevált, kötelessége, hogy a magyar irodalomban is meghonosítsa ezt a fajta regényt. Jósika valójában ürügyet keresett: Fáy András társadalmi regényének kudarca, Petrichevich Horváth Lázár regényének keresettsége riaszthatta az olvasót. Történelmi regényeivel köztáraszkodást elégített ki; de Széchenyihez és Wesselényihez kapcsolódó reformelképzeléseit nemcsak a múltba akarta kivetíteni, kortárs történeteket is regénytárggyá szeretett volna emelni. Kisfaludy Károlynak a nemesi udvarházakban játszódó színművei megteremtették ugyan az ábrázolandó figurák körét, egyben (főleg a követők révén) meg is merevítették a néhány vonással fölvezethető történeteket. Kisfaludy Károly figurái majd fel-feltűnnek a korszak regényeiben is, újraformálásuk azonban Jókaira vár. Emellett jellegzetesen vígjátéki alakokról van szó, akik csupán a kis- és középnemesi udvarházakban mozoghatnak biztonsággal, és akiknek nagyvilágba történő kivezetése egészen más szerzői attitűdöt igényel(t volna).

Így Jósika Miklósnak — akár akarta, akár nem — külföldi mintákhoz kellett fordulnia, olyanokhoz, amelyeknek hazáivá asszimilálásakor megőrizhette a romantikus kor követelte eredetiséget (vagy annak látszatát). Regényeiről írt kortárs beszámolóban találkoztunk az érdeklődő olvasó elvárásaival, megismerhette az olvasói tűrőképesség határát. Nagy Ignác kifejezte azt az igényt, amely a regénnyel és a regényíróval szemben támasztható, jelezve a kerülendő tulajdonságokat, Jósika dicséretére említve az „erkölcsiség”-et. Nagy Ignác szerint „Paul de Kok ’s Hugo Victor’ iszonyúságit, Scott’, Marryat’, Cunningham’, Grattan Tamás ’s Tarnow Fanny’ hosszadalmasságát, és Spindler’, Dul-ler’, Morvell’, Bronikovszky’ ’s Herloszsohn’ sokszor természetellenes következtetéseit ’s önkényes helyzetalkotásait” kell a regényírónak kerülnie, s minthogy Jósika ezt az *Abafiban* és a *Zolyomiban* megtette, sőt a megnevezett alkotóknak „csak jobb oldalukat” igyekezett követni, ezért minden elismerést megérdemel. Am Jósika még mást is tett Nagy Ignác szerint, elképzeléseiben szerephez juttatta „Jules Janin’, Bulwer ’s de Balzac gyönyörű írásmódját ’s élénk karakterfőtését... ” Ezekután harangozza be *A könnyelműeket*, előző fejezetéseit mintegy az új regény megítélése fő szempontjaként feltüntetve. (*Rajzolatok* 1837. I. 111.)

S az új Jósika-regényt olvasgatva, a bíráló elégedetten állapítja meg, hogy a szerző elérte célját, a „szív- és lélekképzés nagy munkája”-t sikeresen teljesítette. Néhány apróbb kifogása ellenére éppen a főtebbiek szellemében méltatja *A könnyelműeket*. (*Rajzolatok* 1837. 309–311.)

Regénye visszhangjával Jósika elégedett lehetett; s elégedetten nyugtázhatta azt is, hogy a kritikai visszhang szerint a „keret” és a „történet” jól egészíti ki egymást, a hazai és az egzotikus környezet rajzában érvényesülő kontraszt nem idegenítette el törekvéseitől a lassan kiteljesedő irodalmi élet képviselőit. Mégis meggondolkodtató, hogy visszatért a bevált műfajhoz, a történelmi regényhez, s csupán novellával, később Alt Móric álnevén humoros életképpel kísérte meg jelenének és a közeli múltnak ábrázolását. Kritika és olvasóközönség nem feltétlenül azonosan értékelték Jósika kísérleteit; *A könnyelműek* nem bizonyosan közönségsiker. Írónk 1844-ben jelentette meg *Az élet útjai* című, részben idehaza, részben Itáliában játszódó kisregényét. A főszereplő szájába adja az átlagolvasó véleményét: tartózkodóan nyilatkozik arról a Balzacról, akit Nagy Ignác (nem tudjuk, mennyire valóban olvasmányélmény alapján) elismerően, az akkortájt igen népszerű Jules Janinnel egy sorban emlegetett. *Az élet útjai* rokonszenves főszereplője inkább az angol regényeknek (Scottnak? vagy Bulwernek?) adja az elsőséget. Mindezzel némileg vitatkozni látszik *Az élet útjai* előszava, amely szerint a szerző „föltette magában ezúttal a költészet minden segédeszközéről lemondani, s az életet a maga meztelenségében ábrázolni”. Ezt a célkitűzést feltehetőleg az olvasó megnyerésének szándéka iratja Jósikával regénye elé. Úgy vélte, *A könnyelműek* kiadása óta ennyit változott a nagyrédmű publikum ízlése.¹

¹ A német-magyar irodalmi kapcsolatok egyik felderítetlen fejezete Jósika Miklós osztrák-német fogadtatása. Csak GRAGGER Róbert foglalkozott ezzel egy rövid cikkében: *Die Aufnahme Nikolaus Jósikas in der deutschen Literatur*. In *Ungarische Jahrbücher* 1926. 122–127. Általában nemigen került szóba a magyarországi német nyelvű sajtó és kiadás közvetítő szerepe sem.